

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

כיצד סדר נושא ונשוא

(המשך)

השפעה ארמית

סדר החלקים במשפט אינו מן הדברים, שקביעותם קיימת לעולם, אלא עשוי הוא להשתנות בהשפעה זרה, הכול לפי הרגלי הדור. תופעה זו ידועה בתולדות כל הלשונות, וביותר בזמננו בארצות המהגרים, והוא דרך הטבע. גם בתולדות הלשון העברית אירע הדבר, ודיינו בכמה דוגמות, אחת מן המקרא ועוד כמה מז התלמוד ומן המדרשים. בימי בית ראשון היה נוסח קבוע בקבלת פני מלכים: "יחי — — — המלך — — — לעולם" (מ"א א, לא ועוד). והנה משגשגת הלשון הארמית בחצרות המלכים לאמור: "מלכא לעלמין חיי" (דניאל ב, ד ועוד) — נשתנה הנוסח בעקבותיה גם בעברית: "המלך לעולם יחיה!" (נחמיה ב, ג). מבחינת העברית של ימי בית ראשון הרי זה שיבוש; אבל נחמיה איש הבית השני, שמשאורומתנו עם החצר בארמית היה, בעיניו נראה הסדר הזה בתכלית הכשרות, וייתכן שלא הרגיש בסתירה, שמליו עבריות וסדרן ארמי. ויש בספרי המקרא האחרונים דוגמות כאלה עוד¹.

כעין זה אתה מוצא באמרתו המפורסמת של ר' עקיבא "לעולם יהא אדם רגיל לומר: כל דעביד רחמנא לטב עביד"², אחר שהיא נאמרת שלוש פעמים בסדר ארמי (דעביד רחמנא

1 ר' בספרי "לשון המקרא או לשון חכמים", ע' 87—88.

2 ברכ' ס ע"ב למטה.

הנשוא קודם). בא הנוסח העברי בעקבותיו: כל מה שעושה הקב"ה הכל לטובה. ניסוח כזה בעברית מקוריותו מפוקפקת. ואמנם בכתב-יד מינכן (משנת 1342) איננו כלל, וגם בדפוסים ראשונים כתוב: "כל שעושה הקב"ה" — בעבר וכדין. אין זה אפוא אלא העתק מיכאני מארמית מלה במלה (דעביד = שעושה) ולא פתגם עברי מקורי. לולא גררת הלשון אחר הארמית סבורני שהיה אומר על פי סדר עברי: כל מה שהקב"ה עושה הכול לטובה, שהיא שגרת העברית מאז ומעולם: כדרך שהרופאים עושין³ (ולא כדרך "שעושים הרופאים"). כדרך שהמלכות עושה⁴, על מה ששדך עושה⁵, את כל אשר לבן עושה לך⁶, אשר אלהים עושה⁷, על כן היהודים... עושים⁸, לפיכך בעה"ב עושה אותן⁹ וכו' — חוק שהיה רוח בכל הדורות. ואם שינה המתרגם מן הסדר הזה, אין זאת כי אם מתוך תלות בלשון הלועזת שבלתמוד הבבלי.

הקדמת הפועל הבינוני לפני הנושא (שאומר פלוני, כשרוצה פלוני וכד'), שהוא צירוף מוזר בעברית, בארמית שבלתמוד הבבלי הוא שגור ביותר: יומא דמפגרי ביה רבנן¹⁰, בדוכתא דרדיפי מיא¹¹, כיון דאתי משיחא (בינוני!)¹², כי סלקן בנות ישראל מטבילת מצוה¹³, כי נסיב אינש איתתא¹⁴, כי מזבין אינש מידי¹⁵ וכיו"ב — אין תמה שגם לעברית של המדרשים

4 משנה ס' ז ג.

3 תוס' עדיות א ח.

5 תוס' ב"מ ו ז. 6 בראשית לא יב. 7 מא כח. 8 אסתר ט יט.
9 תוס' ב"מ ג ז. 10 שבת קכט ע"ב. 11 ע"ז לט ע"א. 12 עיר'
מג ע"ב. 13 ב"מ פד ע"א. 14 יבמ' סג ע"ב. 15 ב"ב עח ע"ב.

המאזרחים נתגנבו צירופים כאלה: בזמן שכורעת אשה לילד¹⁶, בשעה שהולך אדם לחטוא¹⁷; ולעתים גם בתלמודים: בשעה שרואין בית דין שלמעלן¹⁸, כיון שעושה אדם את עצמו¹⁹... — רקע ארמי מבצבץ מכל צירוף כזה.

עד היכן גדול כוחה של לשון אחת להשפיע על חברתה בסדרי המלים, נוכל לראות גם כיום בתרגומיהם של ביאליק ורבניצקי ב"ספר האגדה". במדור האחרון שם, "פתגמים ומבטאים", העתיקו מארמית לעברית, ויש עניין להתבונן, כיצד עשו זאת. פעמים התגברו על המקור הלועזי וכתבו: כשהבן יחף, כשהזקנים צובעים, כשהרועה כועס, כשהכלה לוקה — למרות הסדר ההפוך שבמקור, וכדין הפכוהו. אבל פעמים נגררו אחרי הארמית ולא יכלו לעמוד בפני השפעתה: כשכלות השעורים מממששת-ובאה מריבה בבית; כמה שמוציא השועל; כל מה שמזמר המזמר²⁰. וזהו בדיוק מה שאירע גם למתרגמים ולמעתיקים האחרים לפני אלף ולפני אלפיים שנה.

לכאורה, הואיל ושתי הלשונות אחיות הן והיו קרובות ביותר במגען דורות רבים, אין לדקדק בהפרשים קלים כאלה שביניהן. אף על פי כן אי אפשר להתעלם מן השוני במטבעות שטבעה לה כל אחת לעצמה. בתלמוד בבלי יש נוסחה קבועה לפני כל משל: אמרי אינשי, כדאמרי אינשי, היינו דאמרי אינשי וכד', אבל בעברית להפך: הבריות אומרים²¹, מה הבריות אומ-

16 פסיקתא זוטר' שמות א טו. 17 במ"ר כ = תנחומא בלק י. 18 ירו' סו' א ב. 19 נדרים נה ע"א. 20 במהדורה האחרונה המתוקנת הפתגמים ארפה—ארצה; א' שמד. 21 ויק"ר טו.

רות עליו²², הבריות מה אומרות עליו²³ וכד' — ולא: „אומרות הבריות“. בארמית היו מונים: בהני תלת מילי נחתי בעלי בתים מנכסיהון²⁴, אבל בעברית: בזכות 3 דברים הגשמים יורדים²⁵ (ולא: „יורדים הגשמים“), בשביל 4 דברים נכסי בעלי בתים יוצאים לטמיון²⁶, על 3 דברים העולם עומד²⁷ (ולא „עומד העולם“ כבידיש) וכו'. ושוב רק במדרשים המאוחרים ביותר ושל לא נכתבו בארץ ישראל אתה מוצא: על 3 דברים נאנחין עכו"ם בכל יום²⁸. וכן אחר מלת שאלה: בוא וראה כמה נסים עושה הקב"ה עם האדם²⁹ — אין זו אלא בבואה לנוסחה המקבילה בארמית: פוק חזי היכי מזדבני עבדי בשוקא³⁰. בעברית, שאינה מושפעת מאמרות כאלה, הסדר הפוך גם אחר מלת שאלה: מה הקב"ה עושה? ³¹ (ולא: מה „עושה הקב"ה“), מה טובלי שחרית עושין פה? ³² ומפני מה ר' עקיבא מטהר בעור? ³³ וכי היאך קרבנו של אדם קרב...? ³⁴ כיצד העדים נעשין זוממין? ³⁵ עד אימתי עניים נכנסין לפרדסות? ³⁶ — זה הכלל: אין מלת השאלה בעברית משנה בסדר המלים כלום, שלא כבארמית (וכידיש, כפי שנראה להלן).

ויותר מזה ההבדל בין שתי הלשונות ניכר בצירופי „היה“:

22 יומא פו ע"א = ב"ק פא ע"ב.

- 23 תוס' סוטה ה יב. 24 גיטין לח ע"ב. 25 ירו' תע' ג ג.
 26 סוכה כט ע"ב. 27 אבות א ב, יח. 28 אוצר מדרשים 166.
 29 ש"ר כד א. 30 ב"ק פד ע"ב. 31 פסיק' דר"כ שקלים. 32 ירו'
 ברכ' ג ד. 33 תו' ט ד. 34 תע' ד ב. 35 מכות א א. 36 שבי' ט ז.

בעברית לא "היו יורדים הגשמים", אלא "היו גשמים יורדים" ³⁷.
 וכן "כשהיה הטל יורד" ³⁸; אבל הארמית שבתלמוד הבבלי כך
 דרכה: כי הוה נחית רב לבבל ³⁹ (= כשהיה "יורד רב", כלומר
 כשהיה רב יורד), לא הוה שריא שכינה ⁴⁰ (= לא הייתה "שורה
 שכינה"), יומא חד הוה יתבא דביתהו ⁴¹ (= הייתה "יושבת
 אשתו", כלומר: הייתה אשתו יושבת), כל אימת דהוה עייל רבי
 לבי מדרשא ⁴², כי הוּוּ מיפטרי רבנן ⁴³, כי הוה דריש ר' מאיר,
 כי הוה פתח ריש לקיש ⁴⁴ (כלומר: כשהיה ר' מאיר דורש,
 כשהיה ריש לקיש פותח) וכד'. והנה יש שאתה מוצא גם בטקסט
 עברי סדר משונה כזה: באותה שעה היה עומד משה ומאריך
 בתפילה ⁴⁵; ועדיין לא היה יודע משה כיצד יקריבו ⁴⁶ — והיא
 נפלאה בעינינו. אבל בדיקת הגרסות במהדורה המדעית של
 הורוויץ שם מגלה מיד, שמקורן בכתבי יד של "מדרש חכמים"
 שאופיו כתלמוד הבבלי.

מכאן למדנו, שכל מקום שסדר המלים בדפוסים חשוד בעינינו,
 צריך לבדוק בכתבי היד. אם נאמר שם בדפוס: כל היום קורא
 אותו הכתוב רשע ⁴⁷ — עיין בכתבי היד ותמצא להפך: הכתוב
 קורא אותו. כמה וכמה פעמים אנו רואים באגדות שבדפוסינו
 נוסחה משונה, שקשה להולמה בעברית: "בשעה ש... — מיד
 כועס (הקב"ה)" ⁴⁸, אבל בכתבי יד רבים מה שבסוגריים איננו

37 תוס' סוטה טו ב. 38 תוס' עיר' יא טו. 39 סנ' ה ע"א. 40 יומא
 ט ע"ב למטה. 41 סנ' צו ע"א. 42 תג' ג ע"א. 43 כת' קו ע"א וגם
 בסדר הפוך שם. 44 סוטה בתחילה, ועוד הרבה. 45 מכילתא לשמות
 יד כב. 46 ספרי במדבר מז. 47 ספרי דברים רפ. 48 כרכ' ז ע"א.

וכדין. כיוצא בזה במקומות אחרים: בשכר שמשתיין עצמן —
 נותן לו הקב"ה...⁴⁹; וכשם שנותן הקב"ה כוח ברשעים... כך
 נותן הקב"ה כוח לצדיקים...⁵⁰; ושוב אין הדפוס ככתבי היד.
 איך נסתרס הסדר הזה? לא קשה לנחש, כך הסדר בארמית
 התלמודית: כי היכי דמשקרי בבלאי הכי משקרי מיטרייהו⁵¹,
 ולפי זה בדיוק הציורוף הנ"ל: כשם שנותן הקב"ה... כך נותן
 הקב"ה. אבל בכתב-יד מינכן אין "משקרים" כסדר הבבלים, אלא
 בכל אלה סדר המלים על מכונו: שהקב"ה נותן.

לעתים מאלף הוא להתחקות אחר גרסות כאלה בדפוסים
 ולראות, כיצד נתהוו. בדפוס המשנה שבידינו נמצא: מכאן
 אומר בן עזאי⁵² — גרסה שמקוריותה חשודה לא רק מצד
 סדר המלים אלא מצד צורת הזמן, שכן דרכה של נוסחה זו
 להיאמר בעבר: מכאן אמרו, מכאן אמרו חכמים, מכאן היה ר'
 פלוני אומר וכד'. ובאמת לא כן הוא בכתבי יד העתיקים, כגון
 של לו ושל קויפמן, שכתוב בהם "אמר" ואף מנוקד בפירוש
 בקמץ ובפתח לזמן עבר, וכדין. אם כן, מהיכן נתגלגלה לידינו
 הצורה "אימר"? אלא שבכתב יד מינכן נכתב בקיצורי תיבות:
 מכאן א' בן עזאי — וזה משתמע לשתי פנים: אמר וגם אומר.
 מעתה טיב הפענוח מסור להרגליו הלשוניים של המעתיק. אם
 נתקחה חושו העברי מחמת הארמית (או מחמת יידיש, כפי שנראה
 להלן), הרי זה מפענח "אומר בן עזאי" ולא "אמר". בדרכים
 כעין אלו חדרה הגרסה לדפוסים, ואף לתוך מהדורת המשניות
 המעולה של מוסד ביאליק.

49 נדה עא ע"א. 50 סנ' ק ע"ב. 51 תע' ס ע"ב. 52 סוטה ג ד =

תוס' יומא ב ז.

הדוגמות, שנסתרסו כדרך הארמית והובאו כאן, אינן אלא מיעוט מבוטל בתוך מאות הצירופים, שסדר מליהם עברי ומקצתם הודגמו בפרק הקודם. ובספרים בעלי אופי ארץ-ישראלי יותר (כגון התוספתא), שלא חלה בהן עריכה על פי השגרה המכרעת של התלמוד הבבלי — בהם החוק נשמר כמעט בכל חומריו.

ה ש פ ע ת י י ד י ש

דורנו זה המסרס את סדר המלים בעברית אינו חשוד על השפעה יתרה מארמית, ומאחר שגם הוא הופך את מקום הנושא והנשוא, בידוע שלעז אחר מדבר מתוך גרונו, הלוא הן לשונות המערב. ואיזו מהן? סדר הנושא והנשוא בלשונות אירופה (המשפיעות בישראל) אינו שווה בכולן. באנגלית כבצרפתית הנושא קודם כמעט לעולם ובכל הזמנים וגם בבינוני ובהווה:

The County in which the village lies — — —

With these words the author is trying to convince us —

In our office work is going on as usual.

This year the club holds its functions at — — —

מי שיתרגם את מברקי יונייטד-פרס לעברית ויעתיק פעלי-הווה כגון אלה מלה במלה כנתינתן באנגלית, הרי זה נמצא מכוון יפה לסדר המלים בעברית ולא ישתבש: המחזו שבו הכפר שוכן — — — ; במלים הללו המחבר רוצה לשכנענו — — — ; במשרדנו שלנו העבודה מתנהלת כסדרה ; בשנים האחרונות המועדון מקיים את פעולותיו בבניין פלוני, וכיו"ב —

ממש כלשון המקורות העבריים. בפרט המקרי הזה של פעלי-הוה נתלכדו שתי הלשונות יחד, וסדר מליהן שווה.

אבל מוזר הדבר, שעל פי רוב אין עיתונינו וגם "קול ישראל" נוהגים כך בתרגומיהם את החדשות לעברית, אלא הופכים את הסדר האנגלי (שהוא במקרה הזה כסדר העברי) ומקדימים את ההווה: המחזו שבו שוכן הכפר, השנה מקיים המועדון את פעולותיו וכו', וסבורים הם העורכים בתומם, שבשינוי זה שהם משנים מן המקור האנגלי הרי הם "משפרים" את הסגנון העברי, ונמצאו מקלקלים. מה נותן בלבם לשנות כך? תשובת הדבר פשוטה. במקרה הזה משנים הם מאנגלית לידיש, ושלא מדעת, ומאמינים שהיא עברית, בידיש (כבגרמנית) סדר המלים בכגון אלה שונה מאנגלית ומעברית כאחת, למשל,

בפתיחה: די קאטשקעס גייען בארוועס.

ובהמשך: (דערפאר, אזוי וכד') ...גייען די קאטשקעס בארוועס.

וכן הוא בגרמנית גם בזמן עבר:

Das Kind fragte den Vater — — בפתיחה:

(Nun, dann etc.) ...fragte das Kind den Vater ובהמשך:

ובכן בידיש (כבגרמנית) סדר הנושא והנשוא על פי עיקרון אחר מבעברית. לא זמנו של הפועל קובע (עבר או בינוני), אלא עקרון הפתיחה וההמשך, ואת העיקרון היידי הזה⁵³ האשכנזים משליטים על העברית החדשה בזרוע וכופים עליה

⁵³ יידי ולא גרמני, גם בין שתי אלה לבין עצמן יש הבדלים

גדולים בסידור המלים.

סדר שלא כהלכתה; ומכאן הסירוסים אף בפי ילידי הארץ, שאף על פי שאין יידיש שפת אמם עוד, מכל מקום ינקו את השפעותיה בעקיפים מן השגרות, שהשרישו יהודי מזרח אירופה בעברית של הדורות האחרונים.

להבהרת הסבך הזה של סדרי-מלים למיניהם נבחר בדוגמה האחרונה שהובאה מן המשנה («וכאן הבן שואל לאביו», פסחים י, ד) ונתרגמנה לגרמנית ולאנגלית, כדי שנכיר, במה נבדלו השיטות ובמה הן שוות:

(1) ...und nun fragte das Kind	=	וכאן שאל הבן
" " fragt " "	—	(לא כעברית)
(3) ...and here the son asked	—	(לא כעברית)
" " " " asks	=	וכאן הבן שואל

מארבעת התרגומים האלה אנו רואים, אימתי אין הסדר העברי כבלועזית, אימתי הוא דומה לאנגלית, ואימתי לגרמנית (וליידיש). ברור שאין הדמיון אלא מקרה, כי כל אחת מן הלשונות נוהגת, כאמור, לפי עיקרון משלה:

- (1) בעברית עקרון הזמן קובע: בעבר ובעתיד הפועל קודם, בפועל הבינוני — השם קודם;
- (2) בגרמנית (וביידיש) עקרון ההמשך קובע ולא הזמן, לפיכך כאן לעולם הפועל קודם;
- (3) באנגלית (ובצרפתית) — להפך, לעולם הנושא קודם, בלי שים לב לא לעקרון הזמן (שבעברית) ולא לעקרון ההמשך (שבגרמנית)⁵⁴.

54 כל הדברים האלה אמורים בפעלים עצמאיים ולא בפועלי-עזר

מתוך שלוש השיטות הללו לעתים יש שתיים שהן מתלכדות — ואז במקרה משפט עברי יוצא כהלכתו, ולעתים הן נבדלות — ואז ניכר, איזו לשון מדברת מתוך גרונו של פלוני. בזמננו הזיקה ליידיש עמוקה היא במידה שפעמים קשה להאמין. בלשון זו (כבכמה לשונות אחרות) יש הבחנה גם בין שאלת מישרים ובין שאלת עקיפים, כגון:

ער פרעגט: „פון וואנען וואקסטן די פיס?" (שאלת מישרים)
 ער פרעגט פון וואנען די פיס וואקסטן. (שאלת עקיפים)
 והנה לא אחת ולא שתיים אתה שומע מעין הבחנות כאלה בסדר המלים גם בעברית, אף על פי שבמסורתה אין לכך כל יסוד ושורש:

להיכן מעילה זו נופלת?⁵⁵ (שאלת מישרים).

(אינו יודע) להיכן הדין. נוטה⁵⁶ (שאלת עקיפים).

וראוי להזכיר עוד שיטה אחרת, המשפיעה גם היא בדיבורנו פעם בפעם, והיא סדר המלים שבפולנית וברוסית: יש בהן מקצת צדדים דומים לגרמנית (2) ומקצת לאנגלית (3), ושוב לפי עקרונות אחרים (כגון מידת אורכו של הנושא וכד'). אבל לשם פשטות הסכימא לא נדגימנה, ולא הן בעיקר המנחות את כותבי עברית הוותיקים, אלא ראש לפול יידיש, כאמור. לשון זו נבלעה בדמה של יהדות אשכנז, וספיחיה דבקו גם בשאר העדות, עד שאין רוב היישוב במדינה מעלה על דעתו, שמבחינת התחביר

כגון is, does, will, shall, ולא במקביליהן בלשונות האחרות. לפעלים הללו חוקים בפני עצמם.

55 תוס' מעילה ג ב. 56 תוס' סנ' א ו, ז.

אין הוא פוסק את פסוקיו עברית, אלא יידיש במלים עבריות.

אלה הם אפוא שני הגורמים, שהשפיעו על עברית מבחוץ:
ארמית לפנים ויידיש בדורותינו. אבל יש גם גורמים פנימיים
המכריחים לשנות את סדר המלים בעברית, והללו כוחם יפה בכל
העתים ובכל המקומות למן ראשית המקרא ועד היום הזה, כפי
שנראה בסיום הדברים.

(סיום יבוא)